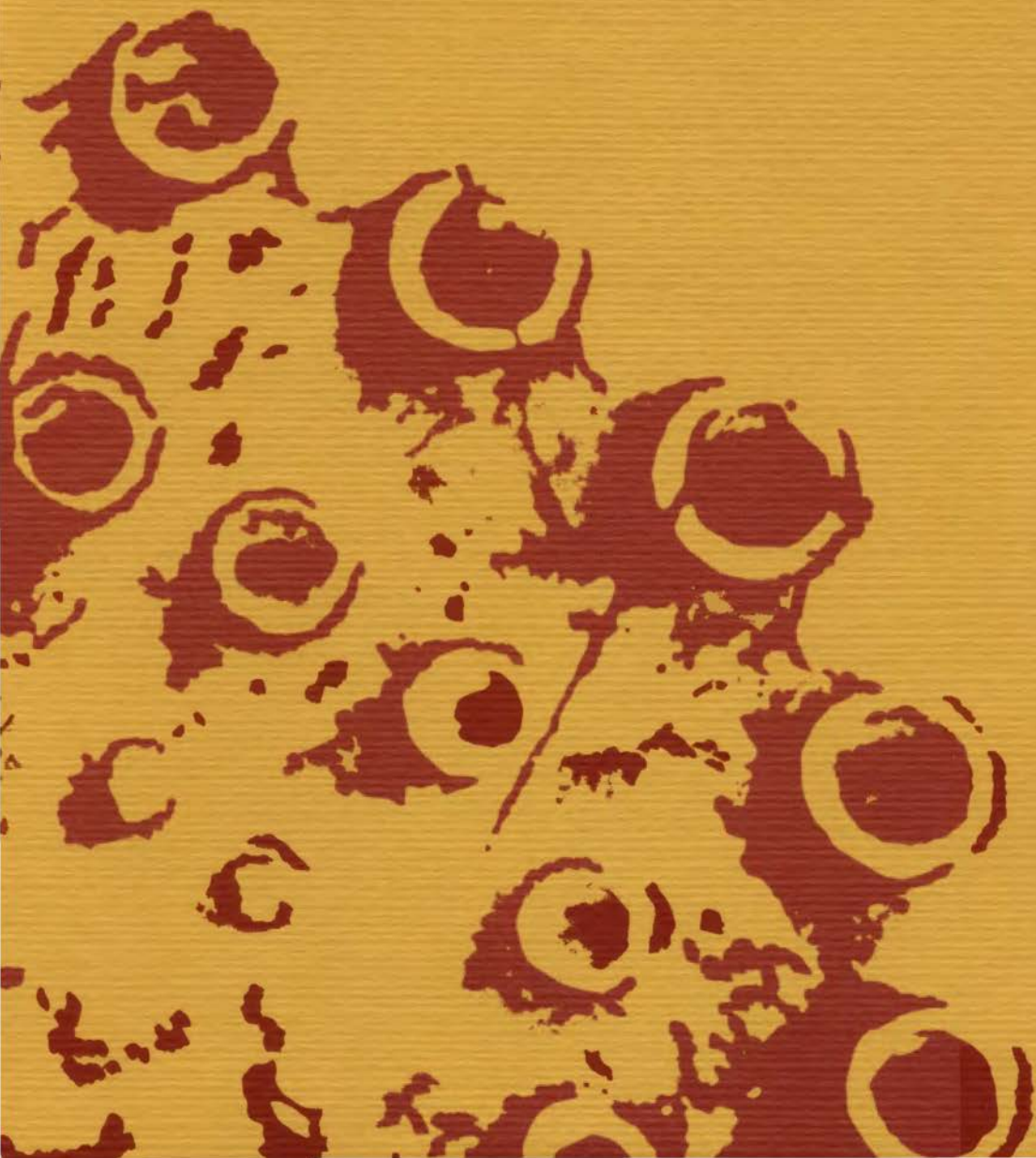

't inschrien

negende jaargang nr. 1, januari 1977 kwartaaluitgave

Een Inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Kopij inzenden aan:

G.J.B. Gorel, Laaressingel 19, Enschede – redactie-secretaris.
telef. 053 - 35 77 79

Redactie: J.J.H. Meijer, Olde Meulenweg 2, Hengelo, tel. 05400 - 12851, eind-redacteur
Adriaan Buter, Neede
H.H. Hagens, Almelo
J. Overbeeke, Haaksbergen
Th.L.M. van Stapele, Hengelo

Administratie:

Mej. G.A. Weussink, Kortenaerstraat 20-II, Enschede, tel. 053 - 31 02 06

Bank: Algemene Bank Nederland N.V. te Enschede, Hoedemakersplein.

Giro: nr. 18 18 110 t.n.v. Administratie 't Inschrien, Kortenaerstraat 20-II, Enschede

Abonnementsprijs f 10,- per jaar.

Losse nummers f 3,- (exclusief portokosten)

Uitgave van de Oudheidkamer 'Twente' te Enschede.

Ovename van de inhoud, in welke vorm ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Nogmaals Liudger - Enschede

Zeer geachte redactie.

Onlangs ontving ik van bevriende zijde gegevens over het historisch probleem Liudger-Enschede ('t Inschrien, 8e jaargang nr. 2, April 1976, idem 7e jaargang nr. 4, Twentsche Courant 22 Mei 1976, idem 29 Mei 1976, idem 19 Juni 1976), die mij nopen tot enig commentaar.

Allereerst de gegevens betreffende Liudger ('t Inschrien 7e jaargang nr 4, 54 ev.), die tot mijn verbazing enkel lijken gebaseerd te zijn op 't werk van Augustin Hüsing uit 1878 (!), dat hoe verdienstelijk het werk van Hüsing is geweest, in 1976 geheel verouderd is. In het artikel van dr. Alois Schröer, Chronologische Untersuchungen zum Leben Liudgers (Westfalia Sacra I, Münster 1948, 93) wordt een uiterst deskundig commentaar op Hüsings werk gegeven: 'irrigen Schlussfolgerungen'.

De schrijver van 'Liudger, Lohn en Enschede' verwijst ik naar H. Börsting - A. Schröer, Handbuch des Bistums Münster en naar de literatuuropgaven mijn 'Bijdragen tot de geschiedenis van de enclave Groenlo-Lichtenvoorde' (Zutphen 1966) 21. Zo treffen wij Liudger in 793 niet in onze 'regionen' aan, (zeker niet in Twente), want in 792 wordt Liudger het missiewerk opgedragen in West-Saksen en dan ligt Enschede (de latere bisdomsgrenzen en politieke grenzen wijzen er op) niet in West-Saksen. Men zie hiervoor de grote wetenschappelijke Historische Atlas (Westermann) en de kaarten in 'Werdendes Abendland an Rhein und Ruhr'. Ook het werk over de politieke geschiedenis van Saksen van Gustav Engel is hier instructief. In het bekende artikel van

Albert K. Hömberg (Studien zur Entstehung der mittelalterlichen Kirchenorganisation in Westfalen, in: Westfälische Forschungen 6 Band 1943-1952, Münster 1953) zijn duidelijke gegevens te vinden over de activiteiten van Liudger rond Deventer en in West-Saksen (pag. 80 ev.). 'Benoeming' van Liudger in 794 is duidelijk onjuist. Dit moet zijn 792. Liudger wordt niet in 802 maar in 804 (30 mrt. 804 bisschopswijding) eerste bisschop van Münster. Liudger stichtte geen klooster in eigenlijke zin. Het werk van Augustin Hüsing alléén kan niet meer gebruikt worden wanneer over Liudger geschreven wordt. Zeker niet, wanneer men de band Liudger-Enschede wil leggen.

Het gegeven 'beladen met reliquieën' is ook kennelijk ontleend aan Hüsing, alsook de patrocinia die erop volgen. Ook hier zijn de gegevens niet meer juist (Martinus, Briccius, Remigius en Felicitas en haar zonen). U zie voor dit alles nogmaals A.K. Hömberg t.a.p. Voor Felicitas en haar zonen mijn artikel 'St. Calixtus en Groenlo' in: Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland XV, 1973, 57. Het trekken van Liudger tussen Münsterland en de IJsselstreek gaat buiten Twente om. Hömberg toonde dit weer

Nieuwigheden

Per 1 januari 1977 zal de heer Th. L. M. van Staple toetreden tot de **redactie** van ons blad.

De functie van **redactie-secretaris** zal vanaf dezelfde datum worden uitgevoerd door de heer G.J.B. Gorel, Laar-essingel 19 te Enschede, tel. 053-357779.

duidelijk aan in zijn bovengenoemd werk. Ook prof. Josef Prinz in 'Die Parochia des Heiligen Liudger' (in: Westfalia Sacra I) 1 ev. vermeldt geen activiteit van Liudger in Twente. 'Het is opvallend dat de Fries Ludger... wel in Drenthe en in de Gelderse Achterhoek preekte, maar niet in het tussen beide gelegen Twente, dit aan Lebuinus en zijn medewerkers overlatende', aldus Prof. Post in Geschiedenis van Overijssel, 106. De veronderstelling van kerkstichting te Enschede door Liudger is niet eens gewaagd, maar ten enenmale onjuist en onwetenschappelijk, wanneer men op de hoogte is van de literatuur en de studies gewijd aan Liudgers leven en activiteit. Mij is geen enkel wetenschappelijk werk bekend, waarin de kerkstichting door Liudger te Enschede ook maar vermoed wordt.

Wanneer men Wilhelm Stüwer, 'Die Verehrung des Heiligen Liudger' (Westfalia Sacra I 183-294 en de afbeeldingen 9 t.m. 22) kent, vormt het 'zegelargument' geen enkel bewijs, want staf en kerk in handen zijn nu eenmaal geen kenmerkende attributen van Liudger alleen. Ik moge verder opmerken, dat St. Willibrord geen eerste bisschop van Utrecht was, maar aartsbisschop van de Friezen en niet in 736 (!) maar in 739 overleed (pag. 58). Wanneer men zulke missers constateert, begint men toch te twifelen aan de deskundigheid op gebied van de kerkhistorie. Bovendien geloof ik, dat de schrijver niet het onderscheid weet tussen de staf van een bisschop en die van het abt.

Ook bezit van Werden en Vreden bewijst praktisch niets. Het bezit van abdijen en stiften is in de vroege middeleeuwen (en ook later) 'Streubesitz', d.w.z. over grote afstand verspreid liggend bezit uit meestal schenkingen opgebouwd. Wanneer men niet nauwkeurig en gedocumenteerd weet, wanneer en aan wie geschonken wordt, vormt bijv. bezit van Werden geen be-

wijs van activiteit van Liudger ter plaatse. Ook moge ik hier verwijzen naar de kaart in Westfälische Forschungen 6, Band, 89. Duidelijk is hier de kerkstichting van Wichmond door Liudger. Over Werden zijn de gegevens als volgt: 799 in bezit van Liudger, kerk is in 801 gereed.

Vervolgens het patrocinium Jacobus de Meerdere. Op gezag van Adolph Tibus wordt geconstateerd, dat de kerk te Winterswijk 'gesticht is door de zending Liudger'. Tibus zelf is echter lang niet zo positief in zijn uitspraken. Hij hanteert voor de bisschoppelijke stichting drie argumenten. Bij het eerste zegt Tibus zelf: 'dürfen schliessen'. Zijn tweede argument is mijns inziens zwak en het laatste berust op het gegeven, dat Liudger relikwieën van alle apostelen uit Rome meebracht. Dit laatste gegeven komt uit de levensbeschrijvingen van Liudger (Vita I, II, III) die niet altijd even betrouwbaar zijn (zie: A. Schröer t.a.p. 58-59). Tibus heeft in zijn 'Gründungsgeschichte...' een 'Liudgerisches Pfarrsystem' opgebouwd dat de toets der kritiek niet heeft kunnen doorstaan. Het is in zijn geheel wat kunstmatig gebleken. Tibus rekent Winterswijk tot de 'Urfparreien'. Men lette echter op de uitspraak van Prof. Joseph Prinz (t.a.p. I, 79). De andere Jacobus de Meerdere patrocinia in het oude bisdom Münster (Münster-Coesfeld-Oeding) zijn pas uit de 12e eeuw. Enkel Ennigerloh is ouder; op zijn vroegst 850, maar is geen Liudgerstichting. (cf. Hömberg). De Jacobuskerk te Enschede toeschrijven (zelfs veronderstelling of mogelijkheid) aan stichting door Liudger, omdat Winterswijk ook een Liudgerstichting is, is wetenschappelijk gezien, in het licht van het huidige onderzoek en studie, geen houdbare zaak. Ook de grote werken Nederlandse Kerkgeschiedenis (o.a. Prof. R.R. Post Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen I) en dezelfde auteur in Geschiedenis van

Overijssel (Deventer 1973 106-116) vermelden niets over de oorsprong van de kerk te Enschede. Het eerste gegeven is van 1119, driehonderd jaar na Liudger.

De reactie van pater Reinders in 't In-schrien (8e lg. nr. 2 April 1976, 17-18) was globaal juist en historisch verantwoord. Hierop werd gereageerd (19). Het is jammer dat op pag. 18 Reinders niet i.p.v. heer van Enschede (niet: Heer) grootgrondbezitter schreef. Zeer vroege kerkstichting is aanvankelijk kerkstichting door grootgrondbezitters in de vorm van een zgn. 'eigen kerk'. Natuurlijk blijft bisschoppelijke stichting mogelijk. Voor het eigenkerken-systeem raadplege men Prof. R.R. Post t.a.p.

Op de vraag bij alinea 8 'Wie bewijst dat' zou ik willen antwoorden: Dit bewijst de tot nu toe gepubliceerde literatuur met de daarin aangegeven bronnen en studies. Enige van de belangrijkste heb ik reeds genoemd. Desnoods kan ik deze nog uitbreiden. Het zij echter voldoende nogmaals te verwijzen naar de werken van Börsting, Schröer, Hömberg en Bauermann. Over de grenzen Münster-Utrecht is onlangs een artikel verschenen van dr. Anna Wirtz (dissertatie Bonn) in *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein* (Heft 173, Düsseldorf 1971) waarin nogal eens naar werk van ondergetekende verwezen wordt. Ook het Bistumsarchiv te Münster kan bibliografie Liudger geven. De aanwezige oorkonden zijn wel alle nu verwerkt in de bestaande studies. De vraag 'hebt u er wel oorkonden over' is niet oppor-tuun. Wanneer u een theorie (hypothe-se) opstelt moet deze wel gefundeerd zijn en niet botsen met reeds bestaande resultaten. Reinders is een historicus die de geschiedenis aanvoelt. Ik heb dit in 'Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland (XIII, afl. 1, 1971, 102-103) als volgt aangegeven: 'Reinders intuïtieve visie

(laat zich) niet verleiden tot ongerijmdheden'. 'Hij zou met Albert K. Hömberg kunnen opmerken: 'Was wäre ein Historiker ohne Phantasie?'.

Alinea 10: De overeenkomst in kerkpatrocinium Winterswijk-Enschede vormt geen basis voor Liudger-Enschede theorie, evenals de contacten met Lohn. Het is m.i. heel normaal, dat de bisschop (landsheer) rechten van een adellijk geslacht door koop overneemt. Deze rechten zeggen niets over de souvereine rechten, anders gezegd: de wereldlijke jurisdictie. U zou eens moeten nagaan welke de banden waren van de heren van Lohn met het graafschap Gelre! Dan volgen (al. 10) overbodige opmerkingen, alsof Reinders niets zou weten over kerkelijk en wereldlijk gezag en het samengaan van beide.

In de studie van Johannes Bauermann *Vom Werden und Wesen der westfälisch-niederländischen Grenze* (Westfälische Forschungen 6. Band, 108) wordt het wrijvingsgebied (Vibrationsraum) tussen Münster en Gelre behandeld. Over Enschede (Twente) heb ik er niets in kunnen vinden. Bij mijn beste weten heeft Prof. Jappe Alberts er ook niets over vermeld. U ziet de bekende Geschiedenis van Overijssel. Alleen kerkelijk is er het vermoeden (zie Hömberg) dat aanvankelijk tot het Utrechtse **missiegebied** ook het latere bisdom Münster heeft behoord.

Al. 12: Kerkstichting te Enschede (althans zeer vroeg) is zeer wel mogelijk geweest via het stichten van een zgn. 'eigen kerk' door de plaatselijke grootgrondbezitters (heer, niet Heer). Het is in veel gevallen de gewone vorm van vroege kerkstichting. Een plaatselijk grootgrondbezitter **kan** wereldlijke jurisdictie hebben, van een heerlijkheid Enschede is dan in ons geval geen sprake. U zou in R.R. Post t.a.p. eens moeten nagaan het 'eigenkerken recht'. Post is in dit geval een autoriteit. Keuze van de parochieheilige behoeft niet altijd in de adellijke sfeer te liggen. U

zie mijn 'St. Calixtus en Groenlo', en kunt nagaan: H.J. Kok, Proeve van een onderzoek van de patrocinia in het Middeleeuwse Bisdom Utrecht (Assen, 1958). Als mijn geheugen mij niet bedriegt lag St. Joapik nu juist wel in adellijke sfeer, maar dan wel in de 15e eeuw. Hij is ook een 'boerenheilige'. In het artikel Twentsche Courant 22 Mei 1976 van de hand van Pater Reinders kan ik geen ongerechtigheden ontdekken. Misschien had ik sommige opmerkingen anders geformuleerd, maar globaal genomen is Reinders juist.

De reactie op dit artikel (Tw. Cr. 29 Mei 1976) (historisch verantwoord!) vind ik niet erg sympathiek. Men kan nu eenmaal niet alles met oorkonden in de hand bewijzen en de bestaande oorkonden zijn in kerkhistorische studies (voorzover bekend) reeds verwerkt. Ongegronde beweringen zijn bij Reinders niet te vinden, want ik zou de bronnen en studies waarop Reinders zijn mening baseert direkt kunnen aanwijzen. Verouderde literatuur is daar niet bij. Over de expansie van Münster (wereldlijk gebied) moge ik opmerken dat bisschop Frederik II (1151-1168) hiermee begonnen is (Thielen: Bijdragen - 65). Weer worden veronderstellingen herhaald. De opmerking van de 'gelukzoekende' edelman is beneden niveau. Wanneer vier hoeven geschonken worden, lijkt het mij niet abnormaal, dat een relikwieën-schenking voor een eventueel op te richten kerk volgt. U zie hiervoor: Stephan Beissel S.J., Die Verehrung der Heiligen und ihrer Reliquien in Deutschland bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts (Freiburg im Breisgau 1890) en Heinrich Fichtenau, Zum Reliquienwesen im frühen Mittelalter (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung LX. Band, 1952).

Mijns inziens was Reinders **wel** sportief maar vergat zijn bronnen en literatuur te vermelden. Dat doet hij pas aarzelend in zijn laatste artikel (19 Juni

1976). De gegevens die de archeologie over de oudste kerkgebouwen te Enschede verschaft kan ik niet beoordelen, omdat ik geen archeoloog ben. Ik sluit mij aan bij het officiële rapport van de opgraving. Het lijkt mij zeer wel mogelijk, dat rond 1000 te Enschede reeds een kerkje had, ook al omdat het erg dicht bij het oorspronkelijke kerspel Oldenzaal lag.

Het voorgaande uitvoerig betoog heeft geen enkele pretentie, maar vond zijn oorsprong in de behoefte, Liudger historisch-juist in zijn activiteit te plaatsen.

Met de meeste hoogachting,
Th. A.M. Thielen.

Antwoord aan dr. Thielen

De brief van de heer Thielen is o.i. te splitsen in twee bestanddelen. Het eerste, en meest belangrijke element dat wij aantreffen, is een zakelijke kritiek, op grond van literatuurstudies, waaruit zonneklaar blijkt, dat dr. Thielen een relatie Enschede-Ludger afwijst. Een tweede aspect, dat door ons geproefd wordt, is kritiek op de wat ongezouten reactie van ondergetekenden in de Twentsche Courant d.d. 29 mei 1976 n.a.v. een op 22 mei 1976 in diezelfde krant verschenen artikel van de hand van Pater Reinders. De toon van deze reactie werd mede bepaald door het feit, dat Reinders indertijd een in 't In-schrien aangevangen polemiek zonder enige voorkennis overbracht naar genoemd dagblad, terwijl hem toch uitdrukkelijk ruimte in ons blad was toegezegd! Het artikel van 19 juni 1976 is ons nog steeds onbekend, helaas.

Onze reactie van 29 mei 1976 was, zoals boven al gezegd, erg fors. Nu, ruim een half jaar later, een half jaar waarin ook onze teleurstelling over de handelwijze van Pater Reinders wat is weggeëbd, achten wij onze reactie van destijds te fors en daarvoor, onze veront-

schuldigheden! Alvorens nu verder op de zakelijke kritiek in te gaan willen wij graag nog enige kanttekeningen plaatsen bij het ontstaan destijds van de artikelen rond de oudste geschiedenis van Enschede, zoals die gepubliceerd werden in 't *Inschrien*, 7e jrg. p. 54 e.v.

Het 650-jarig bestaan van Enschede, herdacht in 1975, riep bij beide ondergetekenden reeds langere tijd gevoelens van historisch ongenoegen op. Soms los van elkaar, soms ook in samenspraak kwamen er in de loop der tijd een aantal 'Indiziën' op tafel, die eerst de bestaande theoriën over ontstaan van kerkelijk en wereldlijk Enschede twijfelachtig maakten, totdat op een gegeven ogenblik deze aanwijzingen ons zo overtuigend voorkwamen, dat zij, geëndend, door ons rijp voor publicatie werden geoordeeld. Hagens nam daarbij kerkelijk Enschede voor zijn rekening, terwijl de andere ondergetekende zich voornamelijk vastbeet in de wereldlijke geschiedenis. Van meet af aan was het ons duidelijk, dat onze theoriën niet werden gesteund door de bewijskracht van oorkonden, dat we evenmin konden leunen op een uitspraak van een invloedrijk schrijver. Al ons materiaal bestond slechts uit aanwijzingen en vergelijkingen met toestanden elders.

De kracht, of zo men wil, de waarschijnlijkheid van ons beider betogen destijds in 1975 wilden wij dan ook niet ontleen aan de losse aanwijzingen an sich, maar aan hun combinatie. Het was juist deze combinatie, deze onderlinge aanvulling van aanwijzingen, die onze theoriën aannemelijk maakten. Wij achten het juist, dat anderen er op wijzen, dat het slechts een theorie betreft, dat de bestaande literatuur een en ander volstrekt niet ondersteunt. Anderzijds achten wij het onjuist om te stellen dat onze Enschede-theoriën niet gedekt worden door de bestaande literatuur en derhalve onjuist zijn. Zulk, een o.i. te dogmatische opstelling, meenden wij te proeven uit de reacties van Pater Reinders en ook enigszins uit die van dr. Thielen.

Hieronder volgen nog een aantal 'naderere reacties van Hagens op het door Thielen gestelde:

1. Is er een 'vast' bewijs dat Enschede 'eens' wel of niet tot West Saksen heeft behoord? Joseph Prinz schrijft in zijn 'Parochia' p. 11, 12, duidelijk, dat de vroegste bronnen voor de ligging der grenzen teruggaan tot de 13e eeuw en haalt als bewijsstuk de registers van de

Drost van Twente van 1336-1339 aan. In zijn bespreking van het grensverloop handelt hij uitvoerig over Winterswijk en Borculo, om dan met een grote sprong naar Frenswegen bij Nordhorn te gaan. Kennelijk is over het ertussen liggende stuk geen enkel gegeven bekend. Ook Thielen zelf brengt dit tot uiting.

Weustink uit in zijn 'Rechtsgeschiedenis van de stad Oldenzaal en de mark Berghuizen tot 1795', helaas zonder bron of reden te vermelden, wèl het vermoeden dat Enschede eens tot het bisdom Münster heeft behoord.

2. Dat Joseph Prinz geen activiteit van Liudger in Twente vermeldt, is op zich geen bewijs, dat er ook nooit een geweest is. En, geschreven bronnen uit die tijd ontbreken nu eenmaal voor het grootste deel.

3. Dat Enschede's oudste zegel Liudger zou afbeelden, hebben wij niet gesteld, alleen, dat de afgebeelde heilige zeker niet Jacobus Maior is. En inderdaad zijn wij geen deskundigen op het gebied der kerkhistorie.

4. De verspreide kloosterbezittingen van Werden en Vreden **be**-wijzen inderdaad niets, maar vormen, **gevoegd bij andere**, toch een **aan**-wijzing. We willen het eerstgeschrevene niet herhalen. Wel wijzen we er nog eens op, dat er nooit, zeker niet vòòr de 12e eeuw, een Heer of heer van Enschede bekend is geweest, zeker ook niet als grootgrondbezitter. Er zijn aanwijzingen, dat de bewoner van een hof in de latere stad het markerichterschap had. De rechten, die de bisschop van Utrecht in de 14e eeuw nog (!) belangrijk genoeg vond om aan te kopen waren rechten van de Münsterse leenmannen, de heren van Lohn. De man van wie de bisschop ze in 1316 kocht, was dezelfde, die in datzelfde jaar soortgelijke zaken met die bisschop regelde in Varseveld.

J.J.H.M./H.H.

Tumult in Tubbergen

Nee, geen oprakeling van de ruilverkavelingsrellen eind 1971. Het gaat over wat in de zomer 1830 plaats vond. Omstreeks 20 aug. van dat jaar bevond de gewezen bakker Gerrit Bosman zich in een benarde positie. 'Ik ben getrouwd en heb drie nog zeer jonge kinderen; mijne vrouw zal binnen korten tijd van het vierde bevallen' schrijft de klerk-bode Andries Smits, zwager van burgemeester-notaris Barendtszen, op die dag op naam van Bosman aan de Gouverneur van de provincie. Door (alleen?) tegenslag in zaken was hij genoodzaakt de door hem sedert jaren bewoonde woning te ontruimen, omdat de eigenaar haar publiek had verkocht. Reeds had Bosman tegen de eerste mei van dat jaar de woning dientengevolge moeten ontruimen, maar medelijden had hem nog verder daarin doen wonen. Nu had echter de eigenaar (de koper) de woning zelf nodig en, kwam er geen uitkomst, zo pent Smits neer, 'van dat ogenblik af zal ik onder den bloten Hemel moeten vernagten'.

Burgemeester Barendtszen was met zijn lot begaan en probeerde, door zelf borg te zijn voor de voldoening van de huur een onderdak voor hem te vinden, wat echter keer op keer mislukte. Oorzaken: 'geheime opstokerijen, valse voorgevers, voorgewende vroomheid' laat Smits Bosman zeggen in zijn genoemde brief aan de Gouverneur, waarin hij tenslotte de voorspraak en tussenkomst van deze vraagt. Er wordt ook een suggestie gedaan. In de nabijheid van de Hervormde kerk staat een huisje, het Jessenhuis geheten, waarover veldwachter Everink de beschikking heeft. Zou de Gouverneur de Burgemeester niet kunnen gelasten dit

huisje voor hem, Bosman, beschikbaar te stellen?

De 22ste komt het request van Bosman in Zwolle aan. Nog diezelfde dag vraagt de Gouverneur de Burgemeester om inlichting en (hoe kunnen we het voor mogelijk houden) nog diezelfde dag geeft de Burgemeester door de ogen en met de pen van Smits zijn kijk op de dingen weer.

't Is alles zoals reeds is uiteengezet. Bosman, vroeger in goede doen, is zonder dat hem wangedrag verweten kan worden in een behoeftige toestand geraakt. Aan de vrouw van de veldwachter is, uit een vorig huwelijk, een huisje als erfenis ten deel gevallen en de burgemeester heeft er zijn veldwachter over aangesproken of dit niet iets voor het gezin Bosman zou kunnen zijn. Samen zouden ze het bezichtigen en de huurprijs vaststellen. Een transport van twee gearresteerden beletten dit diezelfde dag nog te doen. De volgende dag, heel vroeg, werd de veldwachter op Herinckhave 'ontboden', bij de Heer, Frans Egon von Bönninghausen, tevens assessor (wij zouden zeggen: wethouder). Everink (als had hij twee 'meesters') haast zich daarheen te gaan en hoort zich, aldus de Burgemeester door de pen van Smits toevoegen: wat dat huisje van je vrouw betreft, de huur die de burgemeester wil betalen, betaal ik ook en bij deze huur ik het.

De Burgemeester beklagt zich, dat het sindsdien 'los en ledig' staat en dat hij heeft horen zeggen, dat het zou worden bestemd voor opslag van brandplaggen. Het is beter geschikt voor Bosman, zo schrijft Smits voor hem verder, 'om eenig beroep of nering uit te oefenen, waartoe, hij beter dan tot blote handen arbeid met de schop of spade geschikt lijkt'. (Hieruit zou geoordeeld kunnen worden dat Bosman zijn bakkersoven kwijt is, niet over een andere kan beschikken en het nu wil proberen met een 'tapnering van ge-

brande wateren') De nood is hoog, de 23ste zal hij op straat worden gezet. Zou het te gewaagd zijn, zo laat Smits de Burgemeester aan de Gouverneur vragen, op grond van een begonnen gesprek met de veldwachter te concluderen dat hij, de Burgemeester, in de gegeven omstandigheden het recht heeft, Bosman deze woning toe te wijzen?

De 23ste, de volgende dag dus, neemt Smits weer de pen ter hand om de Burgemeester van de Gouverneur te doen berichten: wat ik vreesde is gebeurd; Bosman is zonder woning. Ik heb, in het belang van de openbare orde, daarop gelast dat hij het nog leegstaande huisje van de veldwachter zou betrekken. Bosman heeft hieraan gevolg gegeven. Maar, 'vraagt de vlot over het papier schuivende pen van Smits: 'als daar bezwaar tegen wordt gemaakt, wat moet ik dan doen? 'Bosman had immers intrekt genomen in een niet gehuurd huis en waaromtrent de Heer van Herinckhave pretendeerde dat wel gedaan te hebben.

De Burgemeester zoekt steun bij zijn beide assessorem. De 24ste roept hij ze op voor een vergadering. De heer Von Bonninghausen is de ene (!). Gerit Wenneger uit Vasse de andere. De eerste verschijnt 'al wederom' niet op de 25ste ter vergadering. Wenneger wel en adviseert het bericht van de Gouverneur op gegeven inlichtingen over dit geval af te wachten. Aldus wordt besloten.

Maar nog diezelfde dag laat de Burgemeester Smits aan de Gouverneur schrijven, dat diezelfde morgen geprobeerd is Bosman ook uit het nu door hem betrokken verblijf te verdrijven. Zes personen, zo wordt mededeeld, zich beroepend op de heer Von B. hadden reeds enige stoelen en ander huisraad 'ten huize uitgedragen'. Tegen dit eigenmachtig optreden had de Burgemeester onmiddellijk door middel van zijn veldwachter protest laten aante-

kenen, waarop de zes personen zich verwijderden.

De ene Jobstijdig volgt op de andere. Wat moet de Gouverneur er wel niet van gedacht hebben. De 27ste doopt Smits zijn pen weer in de inkt en laat de Gouverneur weten dat, was er eerst sprake van een 'hoop' van zes personen die Bosman in het wonen belaagden, nu is er sprake van een 'troep' van acht personen, 'allen van ZHwelgeb. afhankelijk' die gewelddadig de meubelen uit de pas betrokken woning hebben gedragen en Bosman en de zijnen en enige anderen die daar toe vallig(?) vertoefden naar buiten hebben gesleept. Weer heeft de Burgemeester zijn veldwachter er heen laten gaan in de hoop alles en allen opnieuw tot bedaren te brengen maar nu zonder resultaat. De veldwachter hoort dat alles op last en gezag van de heer Von B. plaats vindt door opdracht zich niet opnieuw bij hem (af) te melden vóór het huisje van goederen en personen is gezuiverd. Noch de vermaningen noch de bedreigingen van de veldwachter zouden hebben geholpen. Zelfs een ambtenaar die juist als zodanig (?) zich daar bezig hield met controle op de tapnering van Bosman zou de deur uit zijn gesleept.

De veldwachter naar de Burgemeester. 'Hoe zeer aan eene violente catharale koorts sedert enigen tijd laborerende en waarvoor ik mij sedert eenige dagen achtereen verplicht gevonden heb het bed te houden, begaf ik mij in persoon derwaarts en hoe zeer door mijne ziekte en vroegere flauwten afgemat, heb ik het zo verre gebragt dat men het eenige voorwerp namelijk de zwangere vrouw van Bosman zonder geweld-dagige behandeling heeft gelaten. Overigens was alles ter deure uitgeworpen, zowel de goederen als de personen. Bijna niet dan eenig stroo in de bedstede, het vuur en eenige brand was daarin gebleven'. Niet zonder vol-doening zal Smits zijn zwager-Burge-

meester gewezen hebben op de laatste volzin in zijn epsitel. 'De goederen zijn weder naar binnen gebracht en sedert gister middag bewoond Bosman gerust zijn huisje'.

Eilacie, hij had niet met de assessor Von B. gerekend. Op diezelfde dag schrijft ook deze naar de Gouverneur en met dezelfde post komen beide stukken aan.

Von B. tapt uit een ander vaatje. 'U weet', schrijft hij aan de Gouverneur, 'dat ik sedert eenen geruimer tijd onvriend ben met den Heere Burgemeester Barendtszen van Tubbergen en dat ik sederd die tijd vele onaangenaamheden moet ondervinden. 'Hij schrijft dat het nu te bar wordt en dat de nu plaats gevonden 'schandelijke handelwijze ten rigureusten mogen worden onderzocht en gestraft'. Hij had zich ook al bij de Officier van Justitie vervoegd en deze had hem, sussend, gevraagd Bosman voorlopig in zijn huisje te laten en niet voor eigen rechter te spelen.

Von B. zet dan uit een dat hij reeds op 14 juli (!) het huisje van de veldwachter voor 15 gulden 's jaars huurde. De dominee was daarop bij hem geweest met het verzoek daarin kalk te mogen maken (om bewoning door de tapper Bosman te voorkomen?). Daarna had hij begin aug. Jannes Lenferink en Hinne Vicarie alles in orde laten maken tot berging van 30 à 40 voer brandplagen. Deze waarschuwden hem dit niet te doen. Een zijmuur had het begeven en dan zou het geborgene niet veilig zijn voor diefstal. Groot was dan ook zijn verwondering, van plan zijnde het wat op te knappen, dat het gezin Bosman er intrek in had genomen 'op orders van den Heere Burgemeester en onder geleide van Zijn Edels klerk den Heer A. Smits. 'Daarop heb ik' schrijft hij verder, opdracht gegeven tot ontroofing aan Jannes Lenferink, Jannes Jansen, Hinne Vicarie, Antonie Brokel-

man en Bertus Lucas. Daarmee doende, zie daar komt de klerk van den Burgemeester A. Smits, er aan gevlogen en begint onder de zwaarste vloeken en dreigementen op order van den Heere Burgemeester te gelasten dat mijne arbeiders dadelijk het huis zouden verlaten en geen stuk goed aan te raken, terwijl hij Bosman toeriep om aan hem een greep te brengen waarmee hij diegeene zoude doorsteken die de courage had om het minste aan te tasten'. De tot uitdragers gebombardeerden waren daarop wijselijk afgedropen maar werden door hun opdrachtgever er de volgende dag opnieuw heen gestuurd, nog bijgestaan door Nats Niekamp, Wilm Boshuis, Jan Meijer Vader en Jan Meijer thans Beuving timmerman, met zijn knecht Hendrikus Haarhuis. Weer aangekomen troffen zij in de woning, aldus de lezing van Von B. naast het gezin Bosman aan een landmeter en een douanier, die zeiden dat niets uit het huis gebracht zou worden, zeggende gerequireerd te zijn door de Burgemeester en op te passen dat niets aan personen en of goederen gedaan werd'. Terwijl de 'uitdragers' nog met deze bewakers praatten verscheen de reeds eerder ten tonele aanwezige klerk Smits, nu geassisteerd door de veldwachter Everink en de landmeter Smits, broer van de klerk, waar na de veldwachter een schriftelijke order voorlas, reeds eerder vermeld. 'Waarvan de arbeiders geene de minste notitie neemende begonnen de boedel uit het huis te zetten, vervolgens de Persoon van Bosman benefens het overige gezelschap, alleen permissie latende aan de zwangere vrouw van Bosman om zo lang in het huis te mogen blijven totdat zij haare koffij gedronken had (!) waarmede zij op dat oogenblik bezig was. Eenklaps zo gaat de schrijver verder, 'komt onder de verschrikkelijkste vloeken, uitbrakingen en verwenschingen de Heer Burge-

meester, gewapend met een sabel, dewelke hij, in het huis loopende, ontbloote en met de dood dreigde diegene die het minste aanraakte. Gebiedende in zijn kwaliteit van Burgemeester om de uitgezette meubelen weder in het huis te brengen. Grijpt vervolgens, gewapend met den ontblooten sabel, onder inroeping van assistentie des veldwachter, een mijner arbeiders in de borst en op die manier wordt deze persoon gewelddadig uit het huis geworpen. Waarvan ik deze klage tegen den Heere Burgemeester Louis Johannes Barendtszen heb opgemaakt en het vaste vertrouwen dat zoowel de Rechterlijke als de Administratieve Autoriteiten deze gewelddadigheden ten strengsten en spoedigsten zullen onderzoeken en straffen' De deurwaarder Hermannus Stroot, de bakker Jannes Knottenbelt en een zekere ter Heine, in de wandeling Berts Berts genoemd, aandragende tot getuigen.

De Gouverneur stuurt beide brieven om advies naar de Officier van Justitie. Deze laat Bosman bij zich komen maar wordt van hem niet veel gewaar. Wel onderstelt de Officier dat het mogelijk dat een aantal 'Klöpkes' (ongehuwde vrouwelijke lekekrachten ter ondersteuning van de pastorale arbeid) liever geen tapperij zo dicht bij zich hadden; dat de predikant ongaarne er een jeneverkroeg zag opgericht en dat de pastoor zal hebben ontraden het huisje juist aan Bosman te verhuren. Maar dat zijn dan nog niet 'geheime opstokerijen, valsche voorgevens, gewaande vroomheid', opmerkingen uit de pen van Smits geweld, te noemen meen hij. 'Als men weet', merkt hij op, 'tot welke onbetamelijkheden, onorde, slagerijen en vechtpartijen zulke jeneverkroegen in Twenthe maar te dikwerf aanleiding geven, zal niemand met reden euvel nemen, dat stille en vreedzame inwoners zich moeite ge-

ven om geene kroeghouders tot naastbuurlieden te hebben'. Verder brengt de O.v.J. aan het licht dat, nadat hij de veldwachter heeft gehoord, niet zoals de Burgemeester voorwendde, het huisje nog te huur was, maar reeds sedert 14 juli door de heer Von B. gehoord en dat de Burgemeester dat wist. De O.v.J. laat dan blijken dat de Burgemeester zijn optreden als privépersoon (aansprakelijk voor de huurpenningen) heeft verward met zijn kwaliteit als burgemeester (handelend in het belang van de openbare orde om daklozen onderdak te verschaffen). Verder is het volgens hem een privézaak tussen de heer Barendtszen en de heer Von B. wie de eigenlijke huurder is, om dit niet ter plaatse maar voor de rechter uit te vechten.

De Gouverneur geeft het dossier daarna nog in handen van de heer Sandberg, lid van ged. staten. Deze komt tot de raad 'de Burgemeester van Tubbergen op eene ernstige wijze te kennen te geven dat hij zeer verkeerdelijk zijn burgemeesterlijk gezag tot handhaving van zijn vermeend privérecht ten behoeve van G. Bosman heeft doen gelden'. Hieraan voldoet de Gouverneur de 13e sept, vergezeld van de wenk zich in het vervolg van dergelijke eigendunkelijke handelingen te onthouden.

Op 16 sept. d.a.v. verschijnt dan Gerit Bosman, tapper van beroep, in het kantoor van de burg. stand om aan te geven dat zijn vrouw van een zoon is bevallen. Geassisteerd door Andries Smits, 'bode' en Jan Smits 'élève-landmeter' als getuigen.

Hier valt het doek. Of de beide heren B. nog zijn wezen 'rechten' is niet bekend.

Alles overziende lijkt het niet te gewaagd de conclusie te trekken dat Burgemeester Barendtszen in deze wat al te veel aan de leiband van zijn zwagers heeft gelopen en de brieven die een van hen voor hem heeft geredi-

geerd niet kritisch genoeg heeft gelezen. Het relaas van de heer Von B. lijkt meer waarheidsgetrouw dan het geschrijf van Andries Smits om aan het verloop een schijn van recht te verlenen.

Tumult in Tubbergen staat hier boven. Er had ook kunnen staan: een minder gelukkige woningvordering, om in hedendaagse termen te spreken. Of: Krachtmeting tussen gezag en macht.

Z.O. Broek Roelofs

Gehoord en Gelezen

Tubantia/Dagblad van het Oosten 1976

29.9 Everhart Jans wil 'Aait vedan met oonze sproak'; 2.10 Parochie Tubbergen doorstond vier eeuwen storm en vrede; 4.10 Grote vlakgraving op de Klokkenplas (Enschede); 11.10 Restauratie café Bannink afhankelijk van subsidie (Haaksbergen); 15.10 Toch monument (de Aaboer, Vriezenveen); 23.10 Geen monument meer voor Wolter ten Cate (Hengelo); 30.10 Monumenten in Den Ham; 1.11 Kostbare kelken gestolen uit Hengelose parochiekerk; 2.11 Russen met Nederlandse namen wonen in Siberië; 5.11 Verkoop (voor afbraak) van St. Jozefkerk geen probleem (Enschede); 6.11 Midwinterhoornblazers bespraken de melodie; 6.11 Vriezenveense 'heks' werd in 1751 gezeseld; 17.11 't Was weer het oude liedje bij de midwinterhoornblazers; 1.12 Deel van café Bannink op Scholtenhagen ingestort (Haaksbergen); 7.12 Jan Hosmar kreeg lijst met namen Rusluie in Siberië; 10.12 Kelken Lambertuskerk boven water gehaald (Hengelo).

Serie B.J. Hekket: Wat betekent; 2.10 Zelle; 9.10 Zelle (moet zijn: Wief(f)erink); 23.10 Staring; 6.11 Robbenhaar; 27.11 Rundervoort; 4.12 Ommen; 11.12 Hanstede.

Serie G.J. Eshuis: Rond Huurne, Loo en Heksel (Wierden); 2.10 Schepers hielden zich op 't Heksel aan 'Olde Stiel'; 9.10 Knecht van Harinkboer plaagde 'witte wiefkes'; 16.10 De Hekseler schoolmeester had plaatsje aan de brink; 23.10 Het Hartgers was laatste 'lösse hoes' op 't Heksel; 30.10 Was Kotter op 't Heksel eens oude pleisterplaats?; 6.11 Om Schrieblert speelde sage van verzonken stad; 13.11 Het Looms, groene oase tussen heide en vlier; 20.11 Galgenhaar, gerichtsplaats.

Twentsche Courant 1976

28.9 Fundering jeugdherberg is voor groot deel erg slecht (Breklenkamp); 30.9 Kloosterorde herdenkt zuster Maria Stroot (Tubbergen); 4.10 Dankbaarheid aan 'moeder Theresia (= Maria Stroot, Tubbergen); 5.10 Wegwijzer naar bodemvondsten in Klokkenplas; 12.10 Dialect en school mogen geen vijanden zijn van elkaar; 23.10 Kerk-schatten uit kluis kerk Hertme gestolen; 26.10 Huize Keizer ademt weer sfeer van vroegere tijden (Denekamp); 29.10 Twickel gaat oude pastorie afbreken; 4.11 Boerderij Cromhoff blijft (Enschede); 6.11 Verval vreet aan Twickels bos; 9.11 Willem de Clerq held van Twente; 12.11 Grafelijke historie tijdelijk in Assen tentoongesteld (tentoonst. Bentheim); 17.11 Naar Ledeboerpark. Plaatsje voor Abbinkswönner (Enschede); 20.11 Laatste Drentse hoogveen: 'museum' van 2000 hectare; 1.12 Boerderij Bannink ingestort (Haaksbergen); 10.12 In Hengelo gestolen kelken door politie opgespoord.

Serie H. Haverkate 'Groeten uit Delden': 7.10 Hengelo-Parijs; 25.10 De geheime zender; 1.11 Plaat'n Toon; 22.11 De Schaatstrein; 6.12 Vijf rode geraniums.

De namen van de Hasseler erven

Nu door de uitbreiding van Hengelo een groot gedeelte van de Hasseler Es bebouwd wordt en een aantal boerderijen verdwijnt, heeft het zin hun namen en de oorsprong daarvan te behandelen vanuit een naamkundig oogpunt. De naam Hasselo zelf komt al vroeg in de oude documenten voor; in de tiende eeuw vermeldt het Werdener Hebergister de marke als Hasloe. De naam suggereert de boomnaam 'hazel(aar)', maar een vergelijking met het Oudengels leert ons een woord 'hasse' kennen, waarmee een ruige grassoort aangeduid werd. Een 'loo' was oorspronkelijk een open plek in een bos en die zal in dit geval met die grassoort begroeid geweest zijn. In datzelfde register worden al drie landbouwers genoemd, van wie de namen echter niet in die van hun erven bewaard gebleven zijn, maar de plaats waar ze stonden wordt nu door bekende erven ingenomen: Odold, nu Engberink; Radger, nu Leusink; Wendilger, nu Tank.

In het bekende boek van B. H. Slicher van Bath, *Mensch en Land in de Middeleeuwen*, vinden we in deel II, 224, een complete lijst van de erven in Hasselo, gebaseerd op de oudste vermeldingen die voorkomen in bekende bronnen zoals de Registers en Rekeningen van het Bisdom Utrecht, het Tijdrekenkundig Register op het oud-provinciaal archief van Overijssel, de Goederenlijst van de Graaf van Dale. De lijst vermeldt de volgende 21 erven: Tankinc 1332; Arninchhof 1381/83; Ecberting 1376; de Endem 1457; Engelbertinc 1343; de Gadem 1381/83; Gearding 1457; het huis to Gheylic, of Chelinc 1381/83; ? Yckersche hoeve 1457; Jacopinc 1381/83; Lovelding 1385; Lucinc 1343;

Mettinchof 1188; Middelsoorp 1457; Reymerinck 1458; Ruehof 1385; Zivering 1385; dat Tije 1493; Varenbroec 1381/3; Wedegking 1495; Wenssing 1460.

In 1953 wordt het Schattingsregister van Twente uitgegeven, waarin we 25 erven in Hasselo aantreffen. Verdwenen zijn de Endem, Wenssink en de Yckersche hoeve, welke laatste, gezien het vraagteken toch al een onzekere vermelding was, maar er bijgekomen zijn Bruning, Lansing, Lotghering, Meyghering, Nyehus, Borchman en Godeberding. De lijst ziet er nu als volgt uit, met de huidige namen achter die uit 1475; Tancking (Tank); Aerninchhoff (Aarninkhof); Egberting (onbekend); Egelberding (Engberink of Emink); Gadem (Game); Gherding (Geerdink); Gheling (Gelink); Jacoping (Japink); Lovelding (Leuvelt); Luetzing (Leusink); Mettekinchoff (Mettinkhof); Reymarding (Scholten Reimer); Ruwehoff (De Roow; de bewoner heet Groot Rouwen); Siberding (Severt); Thyg (Tijert); Varenbroick (Vollenbroek); Wedeghing (Wyering of Wienk); Wyering is echter niet mogelijk; dit erve stond in 1457 in Gammelke; de huidige naam zou Weegink moeten zijn); Bruning (Brunink); Lansing (Lansink); Lotghering (Löttgert); Meygering (Meylink?); Nyehus (Olde Nijhuis); Borchman (Borchman).

Met de term 'bijgekomen' of 'verdwenen' wordt niet bedoeld, dat er nieuwe erven gesticht werden, met uitzondering misschien van Nijhuis; het is best mogelijk dat, gezien de dikwijls vage aanduiding van de markegrenzen, het erve al in een naburige marke vermeld werd; Lansing, bv wordt in 1381/3 in Gammelke gesitueerd; het 'verdwenen' Middelsoorp komt later als Misdorp in Saasveld voor. De verdwijning kan gewoon het gevolg zijn van verkoop en een register van de bezittingen van de nieuwe eigenaar heeft niet bestaan of is verloren geraakt. We zien uit de beide lijsten dat de namen

in het Schattingsregister er wat anders, soms zelfs ouder uitzien dan de andere; waarschijnlijk zijn vele ervan overgenomen uit een ouder, ons onbekend register. De overgrote meerderheid der namen is van het bekende Oostnederlandse type met de uitgang 'ing' of 'ink', welke laatste uitspraakvariant in de oude bronnen dikwijls als 'inc' of 'inch' geschreven wordt. De uitzonderingen zijn Gadem, Middelddorp, Ruehof, Tije en Varenbroek, en na 1475 Borchman en Hoffstede. We zullen in dit artikel ons beperken tot deze laatste groep en namen op 'ing' bewaren tot een volgend artikel.

Game, dat er bepaald Engels uitziet, heeft geen binding met deze taal; de oude vorm is Gadem, wat in 1385 ook de naam van een erve bij Ootmarsum was. Een 'gadem' is een oud en zeldzaam woord voor een huis dat uit één vertrek bestond; later ging de status wat achteruit en duidde het een stal of schuur aan. In Zwitserland kent men het woord nog voor een 'hooischuur' en in Beieren bewaart de bekend wintersportplaats Berchtesgaden, die in 1170 Bertersgadenen heette, in zijn naam de Gadem van Berter.

Middelddorp betekent gewoon 'midden-dorp'; onder 'dorp' moeten we hier vermoedelijk aan een oude betekenis van dit woord denken, 'hoeve'. Middes is een bewaard gebleven vorm uit het Germaans, dat in het Gotisch nog als 'midjis' bekend was, en dat overigens uit de germaanse dialecten verdwenen is. Er was in de buurt nog een tweede erve Middelddorp, in 1385 bij Herthme vermeld. Of zouden de drie vermeldingen op één en hetzelfde erve slaan? De Roow, ook Rouwhof, in 1475 Ruwehof, lijkt als eerste element het woord 'ruw' te hebben en dat zou dan kunnen betekenen dat het oorspronkelijk in een 'ruw' of 'ruig' gebied lag, dwz een gebied met ruige vegetatie, voornamelijk kreupelhout. Hofnamen zijn echter dikwijls samengesteld met persoonsna-

men en dat zou in dit geval Rugo kunnen zijn; zijn naam is verwant aan 'ruig' en zou de naam van een ruig heer kunnen zijn.

Tije, in 1475 Thyg, en nu Tijert, is een zeer oud woord, dat 'gerechtsplaats' betekende en verwant is met het werkwoord 'tijgen', in de betekenis 'aantijgen' of 'aanklagen'; we herkennen het woord duidelijk in de vermelding uit 1475. We vinden 'tij' in vele familienaamen, zoals ten Tije, Tijhuis, Tijkotte, Tjink, Tijman, of Tieman, Tijans.

Vollenbroek heette in 1381/3 Varenbroec; bij Dulder ligt echter ook een erve Vollenbroek, dat in 1381/3 als volgt vermeld wordt: Valkenbroeke, Vallenbroke en Vollenbroch; in 1495 en 1499 vinden we Warenbrocke en Varenbroock. Er heerst hier verwarring tussen de spelling met 'r' en 'l'; beide klanken kunnen in elkaar overgaan. Toch lijkt Varenbroek de beste verklaring op te leveren: een broekland waar varens groeiden.

Tenslotte Borchman: 'man' betekent hier 'bewoner van' en dat zou dan van een erve Borch geweest moeten zijn. Dit woord kan zowel 'burg' als 'berg' betekenen; het is een uitspraakvariant van beide. Een burg was een versterkte plaats; 'berg' moeten we hier niet opvatten als sterke hoogte, maar eerder als een helling. Beide betekenissen lijken me in Hasselo niet te passen. Een 'borchman' was echter ook een beroep; het was iemand die een 'borchleen' bezat, oorspronkelijk een goed dat men in leen ontving voor de verdediging van een versterkte plaats; we vinden de borgmannen o.a. in Goor, en misschien was de Hasseler borchman uit deze plaats afkomstig en noemde men zijn erf 'Des borchmannes hus', en nu kortweg 'Borgman'.

Hengelo (O)

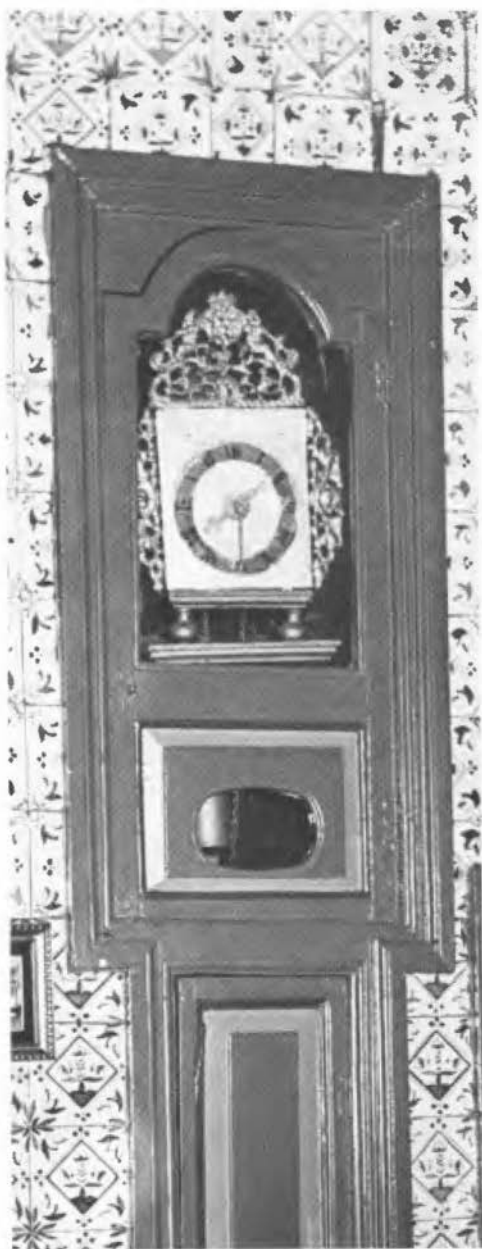
B. J. Hekket

Goorse klokken

Hier en daar kom je ze bij een verzamelaar tegen, maar toch niet veel. Een enkel keertje zijn ze te koop, maar 'Goorse klokken' moet je vooral in de boerderijen rondom Goor zoeken. En dan bevindt zo'n pronkstuk van klokkenmakerskunst (kenbaar aan het stadswapen, waarmee de wijzerplaat is bekroond) zich steevast in een nis. Als het helemaal ouderwets is, wordt de klok omgeven door een betegelde wand. Zo was het o.m. bij boer Semmelkrot op het erve Sprokkereef, op de Whee, voordat een brand deze prachtige oude boerderij in de as legde en ook de zeldzame Goorse klok vernielde. (foto).

De namen van de meeste Twentse klokkenmakers staan in geen enkele encyclopedie en zelfs in de vakliteratuur is het moeilijk om er wat over te vinden. Toch waren er heel wat uitstekende vaklieden onder hen, die fraaie en degelijke klokken afgeleverd hebben. Bij oude Twentse geslachten en in de oudheidkamers wijzen ze nog steeds de tijd aan. Een klok van Wennink uit Oldenzaal was de beroemdste; die bevatte een eeuwigdurende datumaanwijzing en hoefde zelfs in een schrikkeljaar niet gelijk gezet te worden.

Behalve de Wenninks had je de Ruempols uit Laren (G), de Knoefs uit Hengelo en de Sprakels. Dat zijn wel de bekendste van de klokkenmakersfamilie. De Sprakels hebben in Goor en in Eibergen gewerkt. Goor heeft zelfs een straat genoemd naar Jurriën Sprakel, die overigens niet dezelfde was als zijn beroemde naamgenoot te Zutphen, medewerker van de klokkengieters Hemony.

Mr. G. J. ter Kuile, die in een jaarboek van 'Overijsselsche Regt' over de Twentse uurwerkmakers geschreven heeft, zag in de benaming 'Goorse klokken' een respectvolle herinnering aan de werkzaamheden van deze familie Sprakel. Behalve vader Jurriën wiens naam voor het eerst in 1657 opduikt, waren er zeker drie zoons, die het vak beoefenden. Twee van hem trokken resp. naar Haarlem en Zwolle; de derde (Jan of Joan) nam het bedrijf van zijn vader over. Hij was klokkenmaker en... smid! In 1739, zo staat in de stukken, liet hij o.m. de smidse en de horlogemakerswinkel na aan zijn zoon Jan Willem. Voorzover na te gaan was dat de laatste Sprakel, die in Goor klokken maakte.

Maar niet de laatste Goorse klokkenmaker. En de benaming 'Goorse klokken' blijkt ook niet van de Sprakels afkomstig te zijn. Wijlen horlogemaker H. Heideman te Goor heeft mij verteld, dat niet de Sprakels maar de gebroeders Bakker de makers van de Goorse klokken zijn geweest. Van zijn oude leermeester Visser, wiens vader al in Goor het vak beoefend had, hoorde hij enkele bijzonderheden over deze Bakkers en hij heeft toen geprobeerd om er meer van aan te weet te komen.

Archiefspeurwerk leverde niet veel op. De enige vermelding was, dat een in 1786 te Goor geboren zoon van een der Bakkers het uurwerkmakersvak gekozen had. Toch heeft de heer Heideman meer bijzonderheden op kunnen sporen. Voornamelijk uit familieoverleveringen.

Men zei, dat er in Twente ongeveer één Bakkerklok voorkwam op twee Knoefklokken. De Knoefs te Hengelo waren de grootste concurrenten van de Bakkers. Zij spaarden geen koper aan hun klokken, terwijl de Bakkers met ijzer werkten en dus net als de Sprakels het klokkenmaken met het smeden gecombineerd zullen hebben.

Daar staat tegenover, dat in vakkringen de Bakkerklokken hoger aangeslagen worden. De Knoefs leverden een massaproduct af. Zij moesten het geld terugverdienen, dat een van hen had moeten uitgeven om een remplaçant te kopen, toen Napoleon hem in krijgsdienst had geroepen. De remplaçant kwam heelhuids uit Rusland terug en heeft zijn leven lang als schrijnwerker de houten kasten voor de Knoefklokken gemaakt.

De Bakkersklokken, nu dus als Goorse klokken bekend, zijn allemaal stoeltjesklokken. Ze staan los in de klokkenstoel en zijn niet erg rijk versierd. Typisch is de omlijsting van loodgieterswerk. Ze zijn forser en breder gebouwd dan de bekende Friese stoeltjesklokken en de slinger loopt verder naar onderen door, in een sleuf van de klokkenstoel. Vaak was de slingerveer van balein.

Er zijn er met repetitie- en dubbel slagwerk, maar niet met kwartierslag. Ook ontbreekt 'n wekkerwijzer. Maar de uurwijzer is op een koperen schijf met twaalf gaatjes bevestigd. Op de plek van het gewenste uur kan je dan een moertje draaien, dat de wekker doet aflopen. Op die hoogte is de minuutwijzer omgebogen, om het moertje niet te raken.

Behalve in een muurnis heeft de heer Heideman wel Goorse klokken aange troffen in een staande, vurenhouten kast. Zo zal ook wel de klok er uit gezien hebben, die in 1887 beschreven is als een 'Amsterdamsche' (staande) klok met het opschrift Carel Willem Bakker, horlogemaker te Goor Ao 1784 Behalve deze en een klok in Losser met het opschrift C. W. Bakker te Goor 1775 waren Ter Kuile niet meer Bakkersklokken bekend. Anders zou hij misschien wel ontdekt hebben, dat juist deze werkstukken, de naam 'Goorse klokken' in de wereld gebracht hebben. Toch zijn niet alle 'Goorse klokken' door een Bakker gemaakt. Nader on-

derzoek door directeur J. Zeeman van het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum te Utrecht, heeft dat aangetoond. In de catalogus van de tentoonstelling 'Twee eeuwen uurwerken' (1967) schrijft hij: 'Sinds jaar en dag wordt een klok, waarbij de slinger door de console komt en waarbij het gaande werk met 'n ankerang is uitgerust, met omhoogstekende gaffel, 'n Bakkerklok genoemd. Nooit echter zagen wij een onvervalsbaar gesignde klok van deze maker. D.w.z. iets anders dan een opgeschilderde naam, die immers gemakkelijk later aangebracht kan zijn. Sinds wij bij onderzoekingen een zgn. Bakker-klok ontmoetten, waarvan het uurwerk als twee druppels water leek op dat van de klok no. 24, zijn we meer en meer tot de overtuiging gekomen, dat we eerder van een Ter Swaakklok, dan van een Bakker-klok moeten spreken. Nog beter ware wellicht de naam Goorse klok'.

Klok nummer 24 was de inzending van de heer Henk Jalink te Goor, die hem toen juist enkele maanden geleden gekocht had in Beek bij Nijmegen. Op de wijzerplaat staat: 'Anthonie ter Swaak a Goor. Het is tot dusver de enig bekende klok, die deze naam draagt. Ter Swaak was in 1748 leermeester van Bakker. De heer Zeeman suggereert dus, dat Bakker klokken van zijn voorganger met zijn eigen naam versierd zou kunnen hebben. Het lijkt mij aannemelijker dat hij eenvoudig precies dezelfde klokken als Ter Swaak maakte.

Carel Willem Bakker schijnt zelfstandig gewerkt te hebben van circa 1755 tot zijn dood in 1806. Over Ter Swaak, zijn leermeester, is heel weinig bekend. Volgens de heer Zeeman is het niet onmogelijk, dat de heer H. A. Braune, hulprediker bij de Ned. Herv. gemeente te Goor, ook een Ter Swaakklok bezit. Dat is namelijk het door hem onderzochte exemplaar, dat zoveel op

nummer 24 lijkt. De heer Zeeman is enkele keren in Goor geweest, om Goorse klokken te bekijken. 'Hij haalt ze desnoods helemaal uit elkaar', zegt de heer Jalink 'en hij fotografeert alles wat er op en er aan zit'.

De heer Zeeman schrijft in de catalogus over de klok van de heer Jalink: staande klok. Gesignd: ANTHONIE TER SWAAK A GOOR, op de wijzerplaat. Gaand werk met ankerang en lange slinger, gebouwd op de manier van een stoelkloswerk. Zaagslagwerk op twee bellen, met de mogelijkheid het op elk gewenst moment te laten functioneren.

Maanstand- en datumaanwijzing. Beschilderde ijzeren wijzerplaat. Eikenhouten kast. Hoogte 247 cm. Midden 18e eeuw.

Anthonie Ter Swaak schijnt in Goor gewerkt te hebben vanaf ca. 1735; hij overleed er in 1771 of '72.

De heer Jalink wilde er meer van weten en dook het oud-archief van de gemeente Goor in. In een lijst van ingezetenen uit 1784 kwam hij op bladzijde 9 tegen: A. ter Swaak, zoon Hermanus boven 10 jaar en Margarethe Bakkers, op blz. 11 Conrad ter Swaak en Margarethe Elisabeth Muller, zonder kinderen. In 1803 komt de naam Ter Swaak niet meer voor.

Wel in de lijsten betreffende betaling van 'geslacht, siggeld, gezaai, religie en schoolgeld' uit 1730 en volgende jaren. Daar ontdekte de heer Jalink de namen van de weduwe Ter Swaak Conrad en Anthony ter Swaak. Verder in 1738, die van de bekende klokkenmakers J. W. Sprakel en Jurrien Sprakel. De namen worden in volgende jaren regelmatig genoemd.

Adriaan Buter

Agenda

Ver. Oudheidkamer Twente, secr. drs. A.L. Hulshoff, Lasondersingel 129 te Enschede, tel. 053-358675.

De Praatavonden zullen plaatsvinden, steeds op donderdag, op de volgende data: 13 januari 1977, 17 februari 1977 en 10 maart 1977.

Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker, secr. D. Taat, Demmerskamp 29, Enschede, tel. 053-314479.

De Holterhof-avonden vinden plaats op de volgende data:

7 januari 1977: Nieuwjaarsvisite met de Krekkel

11 Februari 1977: 200 ha. Parken in Enschede, film door G. J. ter Welle

11 maart 1977: Geschiede aus Vreden's Heimat

1 april 1977: A. Roding over o.m. vliegveld Twente.

Boek en Blad

Johanna van Buren, Wee'j nog?

Het voorwoord, geschreven door prof. dr. H. Entjes, bij deze dichtbundel, vertelt ons van de vrij unieke wijze, waarop deze keuze uit gedichten, in vroeger tijd geplaatst in het 'Twentsch Zondagsblad' van Hilarius te Almelo, tot stand kwam:

Een kleine groep inwoners van Hellendoorn, allen van een leeftijd, dat zij Johanna van Buren persoonlijk gekend hebben, zelfs bevriend met haar waren en die met haar gedichten om zo te zeggen altijd nog leefden, kwam op de gedachte een nieuw bundel uit haar werk samen te stellen. De groep bestond uit mevr. H. G. Podt-Van den Broeke en de heren H. Gerritsen, J. J. Heupink en G. W. Podt. Deze groep wist zich alle opzichten gesterkt door de oprecht belangstelling van 'De Naoberschap Heldern', het overkoepelend orgaan der plaatselijke culturele verenigingen.

Mag deze wijze van totstandkoming al duiden op de mate, waarin Johanna van Buren en haar gedichten nog leven ook in deze tijd, meer nog wordt ons dit duidelijk bij de lezing van deze bundel.

Uit haar gedichten komt Johanna van Buren bij ons over als een mens die gelèefd heeft en zich intens heeft bezig gehouden met de kleine

en grote dingen, die ons leven rijkdom kunnen geven. Op haar eigen wijze heeft zij die zaken verwoord in gedichten, die ons een stuk van haar rijkdom meedelen.

Zo hebben wij deze bundel ervaren en zo kunnen wij blij zijn met haar inhoud. We hopen, dat dit boekje zijn weg mag vinden naar een breed lezerspubliek.

Uitgave van de Twents-Gelderse Uitgeverij W. G. Witkam B.V. te Enschede, als nr. 19 van de Twents-Achterhoekse Reeks. De prijs bedraagt f 9,75.

J.J.H.M.

Bert Muter, Was sas as dös was kaans.

Velen kenne Bert Mutter van zijn bijna 50-jarige toneelloopbaan als schrijver en regisseur van Talrijke revues, cabarets en operettes, voor het merenteel in dialect. Nog steeds geniet zijn Haaksberger revue 'Allò Jannò' grote faam. Onder de titel 'Mien mooie Twentelaand' verscheen nog onlangs een langspeelplaat van zijn liedjes.

Gedichten van zijn hand lezen we een enkele keer (als we er door toeval beslag op konden leggen) in het personeelsblad 'Wij van Enschede'. We zijn er gelukkig mee, dat een deel van zijn gedichten in dialect thans gebundeld zijn, waardoor zij een breder publiek kunnen bereiken.

In zijn gedichten is in sterke mate de auteur zelf terug te kennen als de man, welke meestal met een glimlach rondloopt en die een uitstekend gevoel voor humor heeft. Daarnaast leren we hem in zijn gedichten ook kennen als denker, die naast alle plezier ook oog heeft voor ernstiger zaken, voor bezinning.

Muter biedt in zijn gedichten voor elk wat wils, in een dialect dat ook voor een wat minder bedrevene goed leesbaar is. We hopen, dat dit boekje vele lezers zal kunnen boeien.

Uitgave van de Twents-Gelderse Uitgeverij W. G. Witkam B.V. te Enschede, als nr. 9 van de Kleine Twents-Achterhoekse Reeks. De prijs bedraagt f 5,90.

J.J.H.M.